

KNJIGA O SREDNJEVEŠKI LJUBLJANI

Pred kratkim je izšla v založbi »Kronike«, revije za lokalno zgodovino, kot prvi zvezek njene knjižnice knjiga o srednjeveški Ljubljani, ki jo je napisal Milko Kos. Avtor si je bil zastavil nalogo, da na »kritičen način obdela do danes v marsikaterih ozirih zelo nekritično in zanemarjeno starejšo topografijo Ljubljane«. V ta namen je bilo treba »zbrati, ugotoviti in kritično prenesti celotno ohranjeno pisano gradivo«, ki prihaja tu v poštev.

Treba je reči, da je naloga, kakor jo je avtor sam v uvodu označil, zgledno rešena in da predstavlja delo sistematično urejeno vrsto zanesljivo izpričanih podatkov o srednjeveški Ljubljani in njeni takrat poseljeni bližnji okolici. Izčrpna navedba virov in najvažnejše literature o obravnavani temi daje knjigi značaj priročnika, ki ga bo neobhodno potreboval vsakdo, kogar tako ali drugače zanima postanek in podoba srednjeveške, v temeljnih črtah še danes ohranjene Ljubljane. Škoda je le, da je izbor ilustrativnega gradiva ozek; dobro bi bilo med drugim poleg odlomkov iz Valvasorjeve vedute natisniti vsaj še tudi najstarejši ohranjeni tločrt mesta iz srede 17. stoletja.

Ne bom se ustavljal pri podrobnih rezultatih Kosove publikacije, potrebno pa se mi zdi poudariti temeljni izsledek knjige, namreč avtorjevo naziranje o nastanku srednjeveške Ljubljane in o časovnem zapovrstju nastanka treh mestnih delov: Starega, Novega in Mestnega trga. Pisec dokazuje tezo, da je Stari trg bil najstarejši mestni del, potem je nastal Novi trg in kot najmlajša enota jima je bil kasneje priključen Mestni trg. To tezo opira predvsem na nekdanji obstoj mostu, ki je med Bregom in Šentjakobom vodil iz rimske Emone preko današnjega Gornjega trga na Dolenjsko (in kjer so izpričani staroslovenski naselbinski elementi), na antitezo Stari trg—Novi trg in na zidavo rotovža v letu 1297 (po Valvasorjevem sporočilu) na ozemlju Starega trga v bližini Tranče.

Koliko je mogoče govoriti o nedvomni pravilnosti postavljene teze s stališča ohranjenih pisanih virov, naj presodijo zgodovinarji. Mogoče je, da bodo eventualna nova odkritja v tej smeri lahko koristno osvetlila to vprašanje, ki se mi ne zdi v Kosovi knjigi docela prepričljivo rešeno. Nič neverjetnega pa ne bi bilo, če bi pomanjkanje virov pustilo vprašanje odprto, saj gre pač za dobo druge polovice 12. in začetka 13. stoletja, ko je gradivo te vrste skopo. Morda pa ne bo odveč nekaj pripomb k navedeni tezi z drugega vidika.

Glede na razpoložljiva arheološka dokazila o naselbinskih elementih v Ljubljani bi bilo prezgodaj trditi, da bi bil Stari trg edini okoliš s staroslovensko poselitvijo. V tem pogledu bo pač treba Mestni trg še preiskati, na Novem trgu so take elemente že našli. Na ta način odpade podpora tezi o naselbinski kontinuiteti na Starem trgu. Ostanki mostu, ki so arheološko izpričani severno od današnjega Šentjakobskega, sami po sebi ne dokazujejo še ničesar, ker pač ne vemo, kdaj so ga podrli; prej ko ne je bil porušen ob propadu Emone. — Poimenovanje Novega trga v nasprotju s Starim še ne izključuje vsaj sočasnega nastanka Starega in Mestnega trga, če ni bil zadnji sploh najstarejši. Na to kaže pač tudi okolnost, da je tako imenovani Spodnji most (današnje Trimostje) starejši od Zgornjega (današnji Čevljarski most) in da zadnji povezuje Mestni trg z Novim, ne pa Starega z Novim trgom. Za možnost, da Mestni trg ni mlajši od Starega, govore še drugi elementi.

Nobenih momentov namreč ni na Mestnem trgu, ki bi kazali na mlajšo urbanistično zasnovo v primeri s tisto na Starem trgu. Glede na temeljni urbanistični motiv, glede na prometno magistralo sta oba ta dva dela enotno regulirana (pri tem je treba primerjati le del Starega trga do Rožne ulice, kajti ostanek do Vožarskega pota sploh nima neposrednega opravka z »mestnim« delom in je zelo verjetno mlajši). Prej bi mogli govoriti o starejših urbanističnih elementih na Mestnem trgu; za primer naj bo očitni preostanek starejše zidave v območju Ribje ulice. Na prvi pogled je očitno, da je zaradi večje širine zemljišče med Grajskim hribom in Ljubljano omogočilo nastanek mestnega zametka in je zato zaradi obširnejšega prostora bolj prikladno za funkcijo mestnega življenja kakor ponovitev tega motiva na Starem trgu, kjer zavije na Gornji trg. Nadalje govori o zametku Ljubljane na Mestnem trgu sporočilo o ribiškem naselju okrog današnje stolnice in dejstvo, da moremo prisoditi cerkvi sv. Nikolaja večjo starost kakor sv. Jakobu. Da pa bi se prvotno mestno naselje razvilo v taki razdalji od najstarejše cerkve, kakor je oddaljen Stari trg od Šenkla, si je težko zamisliti.

Ko govori avtor o Novem trgu, pripominja, da je ta mestni del mnogo bolj po načrtu zgrajen kakor obgrajska Ljubljana. K temu je treba pripomniti, da glede na pravilnost zidave le-ta ne zaostaja za Novim trgom, vsaj ne bistveno. Krivi črti prometne magistrale med Gradom in Ljubljano na videz nasprotuje domala ravni potek ulic na Novem trgu. Toda prva je posledica prilagoditve hribu in reki, druge pa gotovo še močnim ostankom vzhodnega ozidja rimske Emone in že v rimski dobi reguliranemu bregu Ljubljane. Kljub temu morda ne bo napak, če rečemo, da je najstarejši del Novega trga, kot je razvidno iz zidave, tisti ob mostu in mogoče še del židovske četrti. Da more biti ta del starejši od regulacije, ki jo smemo postaviti v čas okrog 1200, se vidi po tem, da je vzhodna stranica Novega trga (v ožjem smislu besede) nastala z regulacijo pozidanih parcel na tem mestu, kar je iz načrta v knjigi jasno razvidno.

Eden od momentov, na katere opira avtor svojo tezo o prvotni mestni naselbini na Starem trgu, je tudi Valvasorjevo sporočilo o zidavi rotovža 1297, ki ga Kos lokalizira tik ob Tranču, torej na najožji mestni del in na mejo ob Mestni trg, medtem ko so nekateri drugi avtorji domnevali, da je bil postavljen ob razširjenem središču Starega trga. Če se opremo na prepričljive Kosove dokaze za ta primer, potem je treba reči, da je ta lega čisto nenavadna. Zakaj mestne hiše stoje v srednjem veku redno ob mestnih trgih. Zato se vsiljuje domneva, da so morale izredne okoliščine povzročiti postavitev rotovža na tem mestu. Zdi se namreč hkrati neverjetno, da bi bila to sploh prva mestna hiša v Ljubljani, ki je dobila mestne pravice okoli leta 1220, kakor je dokazal Gestrin. Kje je stalo prejšnje mestno poslopje? — Stališče avtorjev, ki postavljajo po Valvasorju sporočeno zidavo rotovža v središče Starega trga, je zanimivo zavoljo tega, ker so se pač zavedali, da bi bila lokalizacija ob Tranči nenavadna. Če torej sprejememo naziranje, da je treba iskati začetek srednjeveške Ljubljane južno od Tranče, bi smeli sklepati na prvotnejšo mestno hišo nekje v bližini Stiškega dvorca. Če pa nas v Kosovi knjigi zastopana teza ne prepriča — in nekaj momentov sem navedel, ki dopuščajo drugačno razlago, tedaj jo moramo domnevati na Mestnem trgu. — Vsekakor je treba še pojasniti, zakaj so ob koncu 15. stoletja postavili rotovž pri Tranči.

Po povedanem je mogoče nasproti teoriji, ki jo zastopa Kos v svoji knjigi, postaviti možnost takegale razvoja srednjeveške Ljubljane: Najstarejši mestni del je nastal na Mestnem trgu, kjer so za to dani najugodnejši naravni pogoji, kjer imamo najstarejšo izpričano cerkev in kamor vodi najstarejši izpričani most. Verjetno v zvezi z obnovitvijo vodnega prometa je nastal del Novega trga, ki so ga z mostom povezali z Mestnim trgom. Preden so Novi trg regulirali, je bil urejen tudi Stari trg kot podaljšek Mestnega; urejeni Novi trg je dobil svoje ime v nasprotju z nasproti ležečim Starim trgom.

To domnevo o nastanku Ljubljane bi mogla podpreti tudi raziskovanja stavbnih faz ljubljanskega gradu. Njegov arhitektonsko najizrazitejši trakt (palatium) gleda od 15. stoletja sem na Mestni trg; če je bilo tudi prej tako, potem se izrečena domneva močno utrdi. In sploh bi bilo potrebno napraviti še celo vrsto arheoloških raziskav, ki bi mogle razčistiti na videz drobna, za dokumentacijo geneze srednjeveške Ljubljane pa vseeno temeljno pomembna vprašanja.

S tem pa je rečeno, da Kosova publikacija odpira celo vrsto neraziskanih vprašanj, ki o njihovem razvozlanju doslej znani pisani viri molče. Mogoče jih bo pojasniti le s pritegnitvijo vsega drugega gradiva, v prvi vrsti z upoštevanjem še ohranjenih vidnih srednjeveških stavbnih elementov in tistih, ki nam jih more prinesiti arheologija. Na poti do take zares popolne topografije Ljubljane pa je Kosova knjiga nepogrešljiv prispevek.

Nace Šumi

LIKOVNA UMETNOST

RAVENSKI MOZAIKI

Nemara smo mi vsi, ne da bi za to vedeli, prvokrat imeli pred očmi mozaike iz Ravene,* ko smo — davno je že tega — na začetku gimnazije ali pa še v osnovni šoli prvič dobili v roke Finžgarjev roman »Pod svobodnim soncem«: »... Justinijan — slok in suh, v težkem škrlatu, ob njegovi strani Teodora, ovenčana z diademom. Preko zlahtne tunike, v katere rob so bili uvezeni sveti trije kralji z zlatimi frigijskimi kapami na glavah, je imela težak palij, ves posut z zlahtnimi kameni. Krog nje zbor dvorjanic, krog carja vrsta dvornih ljubljencev.« To je spreved Justinijana in Teodore v San Vitalu, ko se bližata z darovi, obdana od dvora, k prestolu božanstva, da se tako povelicha tudi njuna zemeljska oblast — pantokrator in avtokrator morata biti združena v ideji in življenju. To je ideja cesaropapizma, ki je imela svoje korenine že v predkrščanski antiki, a se je izrazito manifestirala v krščanstvu od Konstantina preko Justinijana in dalje. Avguštinova »Božja država« ji je postavila teoretičen spomenik. Dantejeva »Božanska komedija« jo je kasneje literarno oblikovala, ravenski mozaiki pa so njen najboljši in najbolj adekvatni likovni izraz.

Toda po-tolikih stoletjih je ta ideja v svoji krščanski obliki mrtva. Justinianu se ni posrečilo niti, da bi bistveno vplival na zgodovinski razvoj sred-

* Razstava kopij v Moderni galeriji od 6. do 26. decembra 1955.